

Halaçça *h-*'nin Diğer Türk Dillerindeki Karşılığı Üzerine

Gerhard Doerfer
(Göttingen)

Bu konuya değinmek isteyişimin sebebi Gürer Gülsevin'in TDAY Belleten 1987'de (Ankara 1992, 173-200) yayımlanan kendine özgü makalesidir. Konu, Halaçça *h-* ünsüzünün değeri ve Çuvaşça'da sözbaşında nasıl görüldüğü üzerinedir. Sayfa 174'te G. şüpheli bir şekilde "Hal.'nın Eski Türkçe özellikler taşıdığını sistemli (?!) bir şekilde ortaya koyan"ın ben olduğumu belirtirken, s. 175'te benim için "seçmelik" ve "görmezden gelme" iddiasını sarf edip s. 177'de de "tahrif" yaptığımı öne sürüyor.

G. s. 174'te Halaççayı bilim dünyasına ilk tanıtanın Minorsky olduğunu belirtiyor.¹ Ancak Minorsky'nin malzemeleri (s. 178 vd.) *h-* ~ *sıfır* olayında (= sözbashi ünlüsü) tutarlılık göstermiyor, örn. *hottuz* ~ *ottuz* '30'. Minorsky'nin çalışmasına dayanıyor olsaydık, G. yukarda öne sürdüklerinde haklı olabilirdi. Dahası, G. benim "Materialien zu türk h-", UAJb 1981, 93-141 adlı makalemde alıntıladiğı 7. dipnotu ya hiç okumadı (= seçmelik, görmezden gelme), ya da Almancasının yetmezliğinden dolayı hiç anlamadı. Ben sözü geçen makalede Minorsky'nin verilerinin büyük bölümünün güvenilmez ve çoğunluğunun bir Oğuz boyu olan Pougird'li bir kaynağa ait olduğunu, dolayısıyla söz konusu örneklerin kesinlikle Halaçça olamayacağını göstermiştim (s. 100-103). Bu Oğuz Minorsky'ye *diyârik* 'deriz' (öz Halaçça *hayimiz*) veya öz Halaççası *bî*, *ekki*, *tört* olan sayı adlarını *bir*, *iki*, *dört* olarak aktarmıştır. Eğer G. *bir*, *iki*, *dört* gibi sayı adlarını Hal. olarak kabul ediyorsa Türkiye Türkçesinin de Halaçça olduğunu söyleyebiliriz.²

Halaççada /*h-*/ : /*sıfır-*/ dağılımı gerçekten tutarlılık gösterir, *-i-* önündeki

1. Doğrusu ise 11. yy.'da Kâşgarlı Mahmüd'dur.

2. Pougird Oğuzcası için krş. G.Doerfer, W. Heschel: *Südghusische Materialien aus Afghanistan und Iran*, Wiesbaden 1989, harita 5.6. 1969'da Halacistan'a yaptığımız gezide Pougird'de sadece Oğuzları bulmuştuk, daha sonra Mosayyeb Arabgol ile oraya benzer şekilde bir gezi daha düzenlemiştik.

y-'li "istisnalar" ise her halükârda Güney Oğuzcasının etkisi ile açıklanabilir, krs. *Grammatik des Chaladsch* ("Grammatik"), Wiesbaden 1988, 92.s. ve *Lexik und Sprachgeographie des Chaladsch*, Wiesbaden 1987, 292. ve 318. sayfalar (örneğin, Oğuz etkisi altında bulunan bir bölgede görülen *yirāq* şekli, 505. maddede *hirāq* olarak görülür.). Burada dil coğrafyasını göz önünde bulundurarak çalışmak gerekiyor: Kuzey'de Halaççayı çevreleyen Tati, Farsça ve Oğuzca'nın etkileri göz önünde bulundurulmadan yapılacak bir incelemede Halaççayı ayırt etmek kesinlikle mümkün değildir.

G. 175. sayfada Hal. /hā-/ ile runik yazılı ET /ā-/ arasındaki ilişkiye değiniyor. Benim yöntemim için burada da "seçmelik" suçlamasında bulunuyor, ben burada (1) Hal. /hō-/ /ho-/ vb. hecelerinin ET karşılıklarına değinmemiş, (2) dahası TDAY-B 1973-1974'te ET "ş-" = /āş-^ʃ ve "b" = /āv/ bilerek ele almamışım, ayrıca Hal. /hāş-/ değil de /āş-/ imiş. Cevabım: (1) Runik yazıda /ā/ ünlüsünün çizimi /ö/, /o/ gibi ünlülerin çizimlerinden tamamen farklı sorunlar içeriyor. Yuvarlak ünlüler söz başında düzenli olarak yazılırken, † işareti sadece /-a/, /-ä/ ünlüleri için kullanılmakta, ayrıca "tām" 'duvar' sözcüğünde /-ā-/ için ve ara sıra da /ā-/ için, yani "āt" 'ad, isim', "āç(-)" 'acıkmak, aç' Hal. /āt/, /āç, āçu-/ sözcüklerinin yazımında kullanılmaktadır; buna karşılık Hal. /hā-/ya denk gelen † asla yazılmaz; kaldı ki burada söz içi biricik örneği, istisnası /tām/ olan † ile /ā/'nın runik metinlerde gösterilmesi hiç de alışılmış bir şey değildir. Oysa "ā-" 9 defa görülür, 5'i "āç(-)" için, "ç" şeklinde değil; 4 tane "āt" şekline karşılık 20 tane "t" ile tanık bulunur, kaldı ki bunların bir kaçı henüz açık değildir. Bir başka deyişle, örneğin "o-", "ho-", "to-" (benzer şekilde uzun ünlülü şekiller) ise sözbaşı veya söziçinde olup olmadığına bakılmaksızın düzenli olarak yazılır. 2.si: Hal. /āş-/ şeklinden 1973'te habersizdim, dolayısıyla da *Khalaj Materials* (Bloomington 1971) adlı çalışmada bu örnek yer almadı; 1981'de (s. 97 ve 111) ise bu veri gereğince göz önünde bulundurulmuştur, G. bu gerçeği alışılmış seçmelik yöntemi ile atlamıştır; öte yandan /āv/ 'ceylan, ahu' sözcüğü biraz karanlık, dahası Oğuzcanın etkisi altında bulunan bir örnekte, o da sadece *bir kez* görülür, dolayısıyla Farsça āhū sözcüğüne benzetilerek ortaya çıkmış bir şekil de olabilir. Kaldı ki Hal. /āv/ Ana Türkçe bir şekil olsaydı bile, † işareti ile "āç(-)" yazımının Hal.'da düzenli olarak /ā-/ya denk gelirken /hā-/ya denk gelmemesini açık bir tesadüf olarak nitelendirmenin mümkün olamayacağı gerçeği

3. İzleyen bölümlerde " " işareti yazımı, // çizgiler de sesbirimi (Phoneme) gösterir.

değişmeyecekti. Kesin olan bu tür yazış şeklinin runik yazıda isteğe bağlı olduğu, genellikle değil de sadece bir defa, o da açık bir şekilde zorunluluktan dolayı kullanıldığıdır, krş. /ē/ (seyrek olarak /e/) için “sıfır” ~ “i” değişkenliği, /i-/ için “sıfır” ~ “i-” vb., bkz. Talât Tekin: *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington 1968. Dolayısıyla tezimden vazgeçmem için ortada geçerli her hangi bir sebep görmüyorum: Runik yazıda /hā-/ = “sıfır”, /ā-/ = “sıfır” ~ “ā-” kuralı geçerliliğini korumaktadır.

177. sayfaya gelince, benim çoktan düzeltmiş olduğum bir yanlış ile, 1973/74’te Hal. *ağır* ‘ağır’ ve *hāğru-* ‘ağrımak’ şekillerini birleştirmemle ilgili olarak uzun uzadıya yapılan açıklamalar gereksiz kaçıyor.⁴ Burada G. benim yaptığım düzeltmeyi atlamakla bana yönelttiği tahrif suçlamasını doğrudan kendisi işlemiş olmuyor mu?

G.’in s. 179-198 arasında tartışma konusu ettiği sorunlara gelince, bunları mümkün olduğunca kısa geçip temkinli olacak, G.’in bu işe yeni başlamış birisine özgü yanlışlarından dolayı bunlardan sadece bir kaçının çürütülmesi ile yetinecek, Çuvaşçaya ise girmeyeceğim. Bu dilin ses tarihi fazlasıyla sorunlu ve zor. Nauta şu sıralar Çuvaşça ünlüler konusunda kapsamlı bir çalışma hazırlamakta. Bu konuda sadece kesin olarak bilinenleri söyleyeceğim. Gülsevin’in can sıkıcı, faydacı üslubu içinse Çuvaşça konusunda biraz acele gelmiş diyebiliriz. Bu nedenle G.’in sadece aşağıdaki yanlışlarını sıralamak istiyorum:

(1) G. sadece eski çalışmaları, örneğin Minorsky’nin 1906/1940 yıllarına ait yanlışlarla dolu dil malzemelerini, onu da işine geldiği şekilde göz önünde bulunduruyor. krş. s. 184 NOT. Benzer şekilde gösterilen diğer örnekler de ilkel yanlışlıklar içeriyor.

(2) Ünlü niceliğini göz önünde bulundurmuyor, s. 180’de *yar* olarak alıntılacağı şeklin doğrusu Türkmencede /yār-/ , veya s. 183’de alıntılacağı Genel Türkçe *un*’un Türkmencesi /ūn/ olmalıydı, dahası Hal. örneği tamamen yanlış bir şekilde, *un* olarak gösteriyor ki bunun da doğrusu /hūn/ olmalıydı. Kaldı ki /u/ ve /ū/, tıpkı /u/ ve /a/’nın farklı sesbirimler (phoneme) oluşu gibi, Türkmencede tamamen farklı sesbirimlerdir. Bu da çok önceki döneme ait bir yanlışlıktır.

(3) Kökenbilim açıklamaları ise tüyler ürpertici niteliktedir. S. 180’de Hal. /hurr-/ ile doğru Trkm. şekli *yār-* olması gereken sözde *yar-* şekillerini karşılaştırmaktadır. Bunun için bkz. Lexik Nr. 670, Grammatik s. 11 *hurr-* <

4. krş. 1981, 94, 97, ayrıca Lexik Nr. 494, 376.

hūr- (= Yak. *ūr-*, TT *vur-* vb.). Hal. *-ū-* ile Trkm. *-ā-* seslerinin karşılaştırılması mümkün değildir, dolayısıyla, eğer insan Türkçe sözcükleri farklı dille karşılaştırıyorsa sadece ünsüz kurallarını değil, ünlü kurallarını da göz önünde tutmalıdır. G.'in burada yaptığı ise 18. yy. dilbilimine aittir (bu konuda Voltaire'in yaptığı şakaya hak vermek gerekir: "L'étymologie est une science où les voyelles ne font rien, et les consonnes font peu de chose" = 'Kökenbilimi ünlülerin göz önünde bulundurulmadığı, ünsüzlerinse çok az dikkate alındığı bir bilim dalıdır'.).

G.'in karşılaştırmalarından bazıları şüphelidir: *āz-* ve *yaz-* (krş. Kâşgarlı Mahmūd) eylemleri ana şekillerindeki nicelik ve anlam farklılığından dolayı farklı sözcükler olmalı. Çuv. *šivar-* (doğrusu *šivār-*) 'uyumak' kesinlikle Hal. *hār-* 'yorulmak' ile karşılaştırılmaz ve de birleştirilemez, olsa olsa ET yavru- 'zayıflamak, güçten düşmek' ile karşılaştırılabilir. Baştan yanlış olan başka bir karşılaştırma ise *yarın* (doğru Trkm. şekil *yārın*) 'yarın' sözcüğünün Hal. *hīri* 'geç' (sesbilimce mümkün değil) ile ya da aynı sözcüğün Çuv. *šēr* 'gece' ile karşılaştırılması (ayrıca krş. Lexik Nr. 505, 'gök yönünde, göğe doğru' genel olarak incelenmişti; *šēr* ise ET yır 'kuzey, kuzeyle ilgili' = 'geceyarısı' şekline gider). Bütün tanıklar baştan bir kez daha gözden geçirilmeli. Ancak bundan sonra G.'in yeteneksiz olmadığı izlenimine sahip olabilirim.

Yukarda sayılan gerekçelerden dolayı G.'in s. 196-198'de verdiği kurallar da, çıkardığı sonuçlar da şüphelidir. Kuramsal olarak G. iyi bir temel eğitmeden yoksundur. Sesbirim (Phonem) ile çizimi (Graphie) birbirinden ayırt etmiyor. Örneğin s. 196'daki "1a) Hal'daki ≠ h'ler, EDT (ve >)'nde = ∅ ve = Y ~ = ∅'a tekâbüle edebilmektedir" cümlesinin doğru şekli "Hal. /hā-/ = runik yazıda 'sıfır', Hal. /ā-/ = runik yazıda 'sıfır' ~ 'ā-', dahası Hal. /h-/ = 'sıfır' " şeklinde olmalıydı. Asıl söyleniş ise çoğunlukla çizimin arkasında saklıdır; Moğol yazısıyla "Usayın" (transliteration harfleri ile: "ws'yyin") şeklinde yazılan sözcüğün /Husayn/ söylenişinin gösterimi olduğunu biliyoruz.

Toparlayacak olursak: G.'in makalesi aceleye gelmiştir. Böylesi zor bir konuya girip bunları yazmaya kalkışmadan önce bir kaç sömestr Talât Tekin veya Semih Tezcan gibi bu işte temkinli ve usta olan profesörlerin yanında öğrenim görseydi, ayrıca bir parça da Almanca kursa devam etseydi daha iyi olurdu. Bu kadar az bilgi, bu kadar az deneyim, böylesi özensiz çalışmak⁵ ve aynı zamanda eski bir araştırmacıya "seçmelik", "görmezden gelme" ve "tah-rif" suçlamalarında bulunmak, küstahça ve bilgisizce konuşmak, olsa olsa Türkoloji için bir ayıp teşkil eder.